

MONTESQUIEU ȘI ȘTIINȚA POLITICĂ

JEAN-MARIE DEMALDENT
(Franța)

Conștient de noutatea cărții sale, *Despre spiritul legilor*, Montesquieu a subliniat titlul prin epitaful poetului antic Ovidiu: *Prolem sine matre creatam*. În ceea ce-i privește pe comentatori, aceștia îl califică pe Montesquieu drept fondator al științei politice, fără însă a stabili întotdeauna de ce. Conceptul de „spirit al legilor” figura în opera lui Jean Domat, marele jurist al epocii în care se forma Montesquieu. Aceasta desemna echitatea naturală, principii sistemic și universale care se pot observa din ansamblul dreptului în vigoare¹. Se stabilea o distincție între legile imuabile și legile arbitrar. Nimici nu poate să le schimbe sau să le anuleze pe cele dintâi, acestea fiind de spiritul legilor, iar rațiunea indică doar legile imuabile ce constituie obiect al științei și se referă în principal la dreptul privat, iar dreptul roman le prezintă ca pe o știință *a priori*. Legile arbitrar sunt cele pe care autoritatea le poate crea sau schimba; ele se referă la dreptul public și fac obiectul memoriei, dar nu al științei; istoria fiind scoasă în afara științei în maniera în care Pascal spunea: „adevăr de-o parte a Pirineilor și eroare de partea cealaltă”. Montesquieu păstrează ideea sistemică, dar răstoarnă în mod radical problematica. Privilegiind studiul formelor de guvernământ, el consideră că infinita diversitate² a legilor și cutumelor care au existat în lume și de-a lungul istoriei nu țin de arbitrar, de hazard sau de fantezia oamenilor. Istoria și diversitatea depind de legi necesare pe care el le numește exact „spirit al legilor”. „Legile, în înțelesul lor cel mai larg, sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor”³. Desigur, legile în sensul juridic al termenului nu sunt raporturi, iar raporturile nu sunt legi-norme. „Legile” din *Spiritul Legilor* nu sunt porunci sau norme; știința legilor-norme, „spiritul Legilor”, nu este nici ea normativă; „legile” sunt legi în sensul determinării științifice, iar această știință este sociologică și istorică.

Montesquieu nu este primul care își imaginează o „fizică politică”. Era și proiectul explicit al lui Hobbes, pe care Montesquieu îl detesta. El nu este nici primul care, aşa cum uneori se afirmă, acordă fenomenelor politice o autonomie în raport cu morală și cu religie; el nu este nici primul care analizează morală și religie după funcția lor politică: acest aspect se regăsește deja la Machiavelli. Noutatea constă, mai degrabă, în ruptura cu problematica „contractului social”. Gândirea sa nu pornește de la o concepție filosofică despre natura umană, despre starea de natură; adică de la o operație speculativă care ar consta în a pune mai întâi întrebarea „ce este omul?” din care să sustragă ceea ce rezultă din construcția

istorică, socială și politică a omului de către om, pentru a teoretiza apoi de ce și în ce condiții oamenii se organizează politic; politicul fiind conceput ca un artefact, un acord între voințele oamenilor. „Contractul social“ este universal. Puțin contează diferențele „forme de guvernământ“ pe care contractul le poate cunoaște și care sunt examineate în foarte puține pagini, chiar dacă autorii emit preferințe; acest aspect ține de „circumstanță“. Montesquieu operează o răsturnare newtoniană. El pleacă de la descoperirea diversității empirice a „formelor de guvernământ“ pentru a introduce apoi legile, care fac inteligibilă această diversitate și care o guvernează, în loc să deducă esența politicului plecând de la o concepție filosofică asupra naturii umane. Precum a observat Louis Althusser⁴, apartenența lui Montesquieu la nobilime nu este fără relevanță pentru acest demers științific. Spre deosebire de Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu nu este motivat de posibilitatea egalității care caracterizează oamenii în „starea de natură“.

Modelul „legilor“, în sensul științific al „spiritului legilor“, este cel din fizică, cel al raporturilor între masă și viteză ale corpurilor în mișcare. Dar Montesquieu nu încetează să polemizeze cu Hobbes care concepea legile raporturilor sociale și politice într-o manieră strict mecanică. „Toate ființele au legi proprii; divinitatea are legile sale, lumea materială are legile sale... fiarele au legile lor, omul are legile lui“⁵, diferențe de cele ale modelului, legi ale materiei. Raționalitatea care se manifestă în *Spiritul Legilor* este mai mult dialectică decât mecanică. Montesquieu examinează mai întâi „forme de guvernământ“, apoi raporturile lor cu legile și cutumele pozitive, apoi raporturile lor cu condițiile geografice (mărimea teritoriului, relieful, clima, apele etc.) și cu religia, moravurile, comerțul, moneda, populația; toate aceste raporturi și raporturi ale raporturilor fiind interactive și constituind o totalitate mai mult sau mai puțin contradictorie, și, din acest motiv, evolutivă⁶. Dacă Montesquieu studiază „faptele sociale“ ca pe niște lucruri (Emile Durkheim), trebuie subliniat „ca pe“ sau adăugat că nu este vorba de lucruri și că acestea țin de o raționalitate specifică.

Teoria formelor de guvernământ

Montesquieu teoreteizează trei „forme de guvernământ“, plecând de la observații empirice, dar purificându-le și caricaturizându-le; forme pure care nu există, dar care permit analizarea tuturor formelor reale care le combină în diferite feluri, un fel de „tipuri ideale“ în maniera lui Max Weber. Fiecare formă de guvernământ constituie o totalitate a două criterii: cel al „naturii“ și cel al „principiului“ guvernării. Primul se referă la întrebarea „cine guvernează?“ și la structura acestei guvernări; al doilea la impulsul care îi face pe oameni să acționeze, la resortul, la forța motrice a guvernării. „Natura“ „Republicii“ este de a fi guvernarea tuturor (democrație) sau a unei părți a poporului (aristocrație); cea a „monarhiei“ este de a fi guvernarea unui singur om, dar în cadrul unor legi fixe și stabile și în condițiile în care există corpuși intermediare care dispun de privilegii legale; „dacă nu există nobilime, nu există nici monarh. Există însă un despota“⁷. Despotismul este guvernarea unuia singur, dar fără legi fixe și stabile și fără corpuși intermediare. „Principiul“ Republicii este „virtutea“, ceea ce înseamnă aplicarea legilor (și de egalitate, în democrație); principiul monarhiei

este „onoarea“, adică spiritul corporilor de privilegiați; cel al „despotismului“ este „teamă“. Contra la ceea ce susține Cassirer⁸, aceste două criterii nu formează o totalitate „circulară“. O guvernare fie se reformează, fie se corupe. Dacă „principiul“ rămâne, iar guvernarea se schimbă, atunci este vorba de o reformă și de o perfecționare; dacă „principiul“ degenerăză, guvernarea se corupe și se transformă în alt tip de guvernare. Principiul este determinant în ultimă instanță⁹.

„Republica“ este în mod necesar „reprezentativă“. Poporul este mai obiectiv în a-și alege reprezentanții, este mai bun decât monarhii care sunt prinși în intrigi de curte pentru a-și alege consilierii¹⁰. Dar poporul nu este în stare să se conducă singur¹¹. Cu cele „o mie de picioare ale sale“, poporul ar merge prea încet, precum insectele. Cu „mia sa de brațe“, el ar fi prea brusc, iar gesturile sale ar distrugă totul. „Poporul este cel mai insolent dintre tirani“, pentru că el este supus pasiunilor, dacă acestea nu sunt canalizate prin reprezentare.

„Despotul“ acționează impulsivat de „capriciu“, într-un mod imprevizibil și cu intermitențe, dar violent. Spre deosebire de monarhie, puterea nu este încadrată de legi fixe și recunoscute; și mai ales nu este canalizată de corporile intermediare de privilegiați, aceste „canale medii prin care curge puterea“¹². „Dacă nu există nobilime, nu există nici monarh. Există însă un despot“. Ca și în democrație, despotismul se caracterizează prin egalitate, dar este vorba de egalitate în servitute. Mai rău. Nu poți să te ridici decât într-o servitute crescută, care îl dezgustă profund pe baronul de Montesquieu; la fel „sclavii Portii“ fără familie și fără drepturi, asupra căror sultan otoman avea în mod arbitrar drept de viață și de moarte, dintre care recruta ienicerii, inima armatei imperiului său militar, marii viziri, vizirii, guvernatorii și beii sau eunucii care populează palatele imperiilor asiatici. Prin comparație, simplii supuși dispun de mai multe garanții și se comportă cu atât mai bine cu cât teroarea despotului îi face pe servitorii săi să tremure; inclusiv garanții religioase, pe care despotul este obligat să le respecte; dar este vorba în mod necesar de religii superstițioase și crude: „o teamă care se adaugă la o altă teamă“, teama constituind „principiul“ despotismului.

Virtutea, respectul față de legi și de egalitate, principiu al Republicii, presupune constrângere. Ea implică o educație coercitivă și supravegherea constantă a moravurilor de către cenzori. „Onoarea“, principiu al monarhiei, oferă șanse mult mai bune libertății. Abuzurile celor care vor să-și apere privilegiile vor fi blocate de abuzurile celorlalți, care-și apără propriile lor privilegii, chiar dacă aceste privilegii nu sunt egale (privilegii ale nobilimii, ale corporațiilor, ale provinciilor, ale comunelor etc.). Din impactul privilegiilor distincte și inegale va rezulta un echilibru moderat; fiecare, urmărindu-și interesele specifice, va contribui la binele public, fără efort și fără constrângere.

Acestor forme pure de guvernare le corespund anumite condiții geografice. Republicile sunt potrivite pentru state de mărime mică și cu puțină populație, cu economii rudimentare și egalitare. Inegalitățile și diversitatea socială, care ar rezulta din întinderea mai mare a teritoriului, din numărul și varietatea populației, din inegalitățile sociale generate de lux etc., ar face să prevaleze teama asupra virtuții și ar face ca Republica să degenereze în despotism, aşa cum a fost cazul Romei. Din acest motiv, Republica constituie, după Montesquieu, o formă arhaică rezervată micilor orașe-stat din văile montane¹³. Monarhia moderată și echili-

brată ar fi, din contră, potrivită pentru statele de mărime mijlocie, cu climă temperată, în care apa fluviilor bine canalizate curge peste tot în câmpii fertile și amenajate, principiul „onoarei“ fiind perfect compatibil cu dezvoltarea luxului, sub protecția și garanția legilor.

Despotismul este caracteristic marilor imperii asiatici din zonele de stepă, care nu au o formă, o structură, de aceeași manieră cu lipsa de legi sau de coruri intermediare; sub aceste ceruri, pe aceste pământuri, în general secetoase, pe care ploi torrentiale le devasteză din timp în timp, asemenei capriciilor despotului; în aceste zone nimic nu s-ar putea dezvolta, din cauza lipsei de garanții juridice stabile.

De ce dublează Montesquieu teoria formelor de guvernământ prin această acumulare a factorilor geografici, climatice, economici sau de religie? În realitate, este vorba despre o interacțiune. Guvernările bune amenajează aceste condiții, corectează viciile și valorizează atuurile; cele rele agravează condițiile dificile. Dar acești diferenți factori intervin indirect asupra formei de guvernământ și, respectiv, direct asupra moravurilor¹⁴, al căror principiu de guvernare nu este în fond decât aspectul politic. Dar Montesquieu nu furnizează criteriile care ar permite să ne imaginăm diferențe tipuri ideale de moravuri, nici indicații teoretice asupra modului de a construi ceea ce el numește „spirit general“, care are mereu o caracteristică dominantă.

Liberalismul și separarea puterilor

În „Republie“, „poporul face ceea ce vrea“; dar, potrivit lui Montesquieu, nu trebuie să se confundă „a face ceea ce vrei“ cu *libertatea*. Libertatea consistă în a putea *face tot ceea ce legile permit*. Conform lui Montesquieu, „monarhia“ posedă „geniul libertății“: în mod „natural“ puterea se exercită în monarhie în cadrul unor legi fixe și recunoscute. Este însă suficient ca un regim să garanteze domnia legalității pentru a favoriza libertatea? Mai trebuie ca puterea să fie capabilă să producă legi bune care să conducă la a putea face „ceea ce trebuie să vrei“ și care să nu constrângă la a face „ceea ce nu trebuie să vrei“. Faimosul capitol al VI-lea din Cartea a XI-a, *Despre guvernare în Anglia*, model al libertății constituționale, dezvoltă aceste două problematici legate, dar în același timp distincte, utilizând, din nefericire, aceiași termeni pentru a desemna obiecte diferite; astfel încât rezultă o lipsă de claritate în ceea ce privește faimoasa teorie a separării puterilor, termeni care sunt de negăsit în opera lui Montesquieu și care au fost construși de comentatorii săi. Pentru a garanta domnia legilor fixe și stable, „puterea“ executivă și „puterea“ legislativă nu trebuie să fie deținute de același om sau de același organ: într-un astfel de caz, cel care deține ambele puteri ar face legi, în funcție de situație, pentru a-și acoperi „tirania“. În același fel, judecătorul nu trebuie să fie și legislator: el și-ar justifica astfel „arbitrariul“. Dacă executivul deține puterea de a judeca, este vorba de „opresiune“ în guvernare. Aceste trei puteri trebuie să aparțină unor organe distincte; nu pentru a slăbi puterea legislatorului, ci pentru a garanta domnia legalității. Înseamnă aceasta că puterea executivă nu poate interveni în munca de legiferare? Nici vorbă. Montesquieu păstrează puterea regelui de a sancționa legile, deci capacitatea de a se opune prin

veto legislatorului. Dar nu există decât „facultatea de a se opune“, dreptul de veto, nu și cea de a *statua*: el poate împiedica legiferarea – iar legislatorul va ține cont de aceasta – dar el nu poate legifera. Acest aspect al teoriei lui Montesquieu, cel mai cunoscut de altfel, este banal. Nu numai că și alții au scris despre el înaintea lui Montesquieu (John Locke, în special), dar este împărtășit și de adversarii declarați ai separării puterilor; ca Jean-Jacques Rousseau, spre exemplu. Rousseau susține că în democrație poporul nu trebuie să dețină puterea executivă, nici puterea de a judeca. Nu numai pentru că ar fi tehnic dificil, dar și pentru că poporul s-ar corupe prin amestecul voinei generale cu interesele particulare.

Orice om care are putere este tentat să abuzeze de ea; până ce va găsi o limită. Pentru ca să nu poată abuza de putere, trebuie ca, prin aranjarea lucrurilor, puterea să limiteze puterea. Avem, aici, o două problematică: cum se elaborează legile bune? Această problematică este socială și politică și nu privește decât puterea legislativă. Este specificul teoriei lui Montesquieu. Din nou, regăsim cele trei „puteri“, dar nu este vorba despre aceleași puteri: camera inferioară, camera privilegiilor, nobilimii și regele, înarmat cu *veto-ul* său. Pentru a fi adoptată, o lege trebuie să fie adoptată în aceiași termeni de către organele care reprezintă interesele sociale contradictorii, și adeseori chiar antagoniste, ale stării a treia și ale nobilimii; regele ar putea să se opună atunci când compromisul s-ar realiza în detrimentul plebei care ar risca astfel să se revolte; sau dacă ar considera că s-a produs un dezechilibru. Este vorba, pur și simplu, de „principiul“ *onoarei*: de apărarea privilegiilor proprii de către diferențele categorii sociale. Abuzul unora ar bloca abuzul celorlăți, puterea ar limita astfel puterea și din această situație ar rezulta un *echilibru moderat*, probabil rezonabil și necesar și care nu ar pune în cauză interesele fundamentale ale nici unuia dintre grupurile sociale. Aceste trei puteri ar trebui să genereze un repaus sau o inacțiune, dar, prin mișcarea necesară a lucrurilor, ele sunt constrânsă să acționeze și să meargă împreună. Ca în muzică, armonia se naște din disonanțe, în concertul liberal. Acesta este sistemul cel mai apropiat de natură, pentru că fiecare contribuie la binele public apărându-și propriile interese; dar este vorba de o natură amenajată, precum cămpurile temperate și bogate, care corespund guvernărilor monarhice, în care apa puterii curge cu înțelepciune peste tot, datorită „canalelor intermediare prin care curge puterea“. Nu orice fel de disonanțe produce armonia.

Este în zadar să ne întrebăm dacă Montesquieu prefigurează aici mai mult viitorul regim parlamentar sau viitorul regim prezidențial. El recunoaște regelui dreptul de dizolvare a parlamentului, dar nu-și imaginează decât o procedură penală împotriva ministrilor și nu responsabilitatea politică a guvernului în fața parlamentului. Această responsabilitate nu există când Montesquieu a vizitat Anglia; primul precedent, răsturnarea lui Walpole, a precedat cu mult *Spiritul Legilor* (1742), dar nu a devenit cutumă decât cu mult mai târziu, o dată cu Lord North. Sistemul său seamănă mai mult cu formula americană „*checks and balances*“; dar este vorba de o monarhie și de o societate în care nu este cunoscută egalitatea de drept. Puțin importă, englezii se vor recunoaște în această formulă, iar Montesquieu i-a inspirat în mare măsură pe creatorii constituției americane, cele două regimuri trăgându-și sursele din monarhia constituțională engleză asupra căreia a reflectat Montesquieu.

Dacă Montesquieu nu a generat un adevărat curent sub revoluția franceză, este pentru că el apără privilegiile. Concepția sa poate totuși să se armonizeze cu egalitatea de drept, dar nu cu egalitarismul. Echilibrul, moderația liberală, rezultă din impactul reglat instituțional al intereselor divergente, deci dintr-o societate care cultivă o diferențiere socială controlată. Dar echilibrul poate să rezulte din pluralismul partizan, din raporturile între capital și sindicatele care dispun de dreptul la grevă etc.

Obsesia „decadenței“; admirarea pentru feudalitate

Totuși, Montesquieu nu avea în vedere o reformă a monarhiei decât pentru ca vechiul regim să se poată conserva în cât mai bune condiții. Ideea de „progres“, dragă lui Turgot, Voltaire sau Condorcet, nu apare în opera sa, obsedată de amintirea „decadenței“ care ar conduce la „despotism“. Așa cum am afirmat mai sus, acest conservatorism a influențat poate demersurile sale științifice. Este la fel și în domeniul istoriei. În mod curios, Montesquieu pretinde că sistemul englez a fost găsit în pădure de popoarele germanice care au distrus Imperiul Roman. *Spiritul Legilor* abundă în pagini care se referă la feudalitate, *un eveniment care s-a întâmplat odată în lume*, secretul miracolului occidental care a produs regula o dată cu anarhia și anarhia o dată cu tendința spre ordine și armonie. Montesquieu se ținea la distanță egală de toate tezele din timpul său: teza „romaniotă“ a abatului Dubois, care face din monarhie o moștenire romană; teza „francă“ de Boulainvilliers, care făcea din monarhie moștenirea exclusivă a francilor cu „sânge albastru“. Secretul Europei este de a fi cunoscut Imperiul Roman, de a-l fi distrus, păstrându-i însă memoria. Montesquieu are, fără îndoială, mai multă dreptate decât campionii ideii de „progres“ care respingea radical moștenirea feudală, precum Voltaire, adept al progresului, desigur, dar partizan al „despotismului luminat“ și al secolului lui „Ludovic al XIV-lea“.

Traducere din franceză
de Ruxandra Luca

NOTE

1. O concepție comparabilă se găsea la Grotius sau Pufendorf.
2. Montesquieu, *L'esprit des lois. Préface*, în: *Montesquieu. Œuvres complètes*, Paris, Gallimard, 1951, p. 229.
3. *Ibidem*, p. 232.
4. Louis Althusser, *Montesquieu, La politique et l'histoire*, Paris, PUF, 1974.
5. Montesquieu, *op. cit.*, p. 232.
6. Lui Montesquieu îi repugna mai degrabă să vorbească de „cauză“, în timp ce vorbește de „efecṭe“ și de „raporturi“.
7. Montesquieu, *op. cit.*, p. 247.
8. Ernst Cassirer, *La Philosophie des lumières*, Paris, Fayard, 1966, reeditat în 1970.
9. A se vedea Louis Althusser, *op. cit.*
10. Montesquieu observă de altfel că *Romanii* din plebe nu alegeau niciodată plebei, chiar când aveau dreptul să o facă. Dar el recomanda votul public, în democrație, pentru a fi incadrat de nobili; și votul secret, în aristocrație, pentru a evita intrigile.
11. Montesquieu, *op. cit.*, p. 241.
12. *Ibidem*, p. 247.
13. Până la independența Statelor Unite, această idee era general admisă, în secolul al XVIII-lea.
14. A se vedea Louis Althusser, *op. cit.*